

A háborús katonanyelvből.

Külföldön a katonanyelvnek, ennek a fölötté érdekes csoportnyelvnek, egész irodalma van. Békebeli és háborús fejlődésével, szó-készletének összegyűjtésével és magyarázásával vaskos kötetek foglalkoznak (vö. Nyr. 49 : 76, 120). Nálunk meg, noha a magyar katona ugyancsak kivette részét a világförgetegből és dicsóséggel állta meg helyét minden csatatéren, különösen a háborús katonanyelv irodalma oly kis terjedelmű, hogy csak nyúlfarknyi közlemények szerénykednek róla. Annyira szánalmasan szegényes az eddigi gyűjtés, hogy bátran elmondhatni: a régi vitézi élet nyelvét jobban ismerjük, mint a tegnapiét. Ideje tehát följegyezni, a mi róla megmaradt emlékeztünkben, nehogy végkép befődjé a feledés hamuja. A nemzeti és tudományos szempontokon kívül már csak azért is érdemes foglalkozni vele, mert — hogy Tinódit idézzem — „vagy nyereség, avagy

veszteség, de róla megemlékezni gyönyörűség“. Ez készlet arra, hogy valahára, közreadjam gyűjtésemet, hátha mások is kedvet kapnak, hogy előálljanak följegyzéseik gazdagabb anyagával.

A mit alább közölni fogok, mind a magam följegyzése. Ha különös okom nem volt a közlésre, mellőztem azt a keveset, a mi eddig nyomdafestéket látott. Jól tudom, hogy nem valamennyi háborús termék, akad köztük több olyan, a mely már a békebeli katonanyelvben is megvolt. De hogy annyi ember élt velök mindennapi beszédében, hogy használatuk szinte általánossá lett: az a háború következménye. Máskülönbben pedig, ha egyik-másik szó, kifejezés vagy szólás nem dicsekedhetik is azzal, hogy a háború tüzeiben született, első följegyzésüknek, avagy valamely régebbi adat megerősítésének csekélyke érdemét talán nem lehet ettől a közleménytől megtagadni. A kritikai feldolgozás úgyis csak akkor lesz majd helyén, ha terjedelmesebb anyag gyűlik össze. Egyebekre nézve figyelemzettem a szíves olvasót a MNy. 16 : 157—160. l.-ján megjelent cikkem bevezető soraira.

Kezdjük azon, hogy kikkel találkoztunk a harcztéren, s legyen az idegeneké az elsőség.

A muszkának *muszi*, *muszki*, *ruszki* v. *Nikoláj* volt a neve, de azért *kozák* és *muszka* is akadt bőven, mert így hívták a harcztér legragaszkodóbb vendégét, a ruhatetűt. Ez ugyan okosabb állat, mint a *magyar tetű* (fejtetű), mert a miénknek *hat lába van, mégis fejtetűn jár* (t. i. a fej tetején), *több becsület van benne, mint a bolhában*, mert nem ugrik el, csak az a baj, hogy *még a fü is teli van vele Csujésországban*. *Digó* volt az olasz, a kit gyakran *kecske-* v. *macskab* . . . ó-nak is tituláltak. Az oláh *rumuny* v. *nyustyú*, a szanitéczek *dórő picisoré*-nak csúfolták, mert kórházba kerülve valamennyi a lábát fájlalta (mê doare picioare). Különbben lusta egy náczió, *énni is munka néki* (m á n c a r e = e u n i, a magyar fölnek majdnem így hangzik: *munkára!*) A galicziai benszülött a *csujés* névre hallgatott, akár *rusznyák*, akár *poják* volt az istenadta. Apró lovának már magyar neve volt, mert *pistá*-nak hívták (valami *hista!* v. *vista!* lóbiztató szótól). A fehéreselédjét *csujés tyúknak*, tenyeres-talpasabbját *nehéz úteg*-nek, *harminczésfeles*-nek tisztelték. Hozzájuk járt a katonai *tyúkászni*. Midőn a galicziai harcztérről elkerültünk, a *csujés* szó velünk jött s így neveztek honvédeink bosszúságukban a polgári lakosságból mindenkit, a kivel nem tudtak beszélni. Így aztán még a digók között is találkoztunk csujésekkal. A csujésektől tanultuk el, hogy *nyémám*, *nyíma nyicz* (nekem nincs, semmi sincs), mert *muszkáli zabráli* (elvittek a muszkák), alkalmaztuk is derüre-borúra, ha valamink hiányzott v. elveszett, sőt a *zabráli*, *zabráliz* polgárjogot nyert a csenés baka-synonimikájában. Minden harch *csélák* volt, de sok jó tulajdonságuk az osztrák-német csapatok harczosait sem mentette meg a *csélák-banda* megtiszteltetéstől.

A mieink között határozottan megkülönböztették a népfölkelőket a rendes katonaságtól. Az előbbieket voltak a *Tisza Pista katonái*, *Tisza-huszárok*, *Károly-katonák*, az utóbbiak a *Ferencz Jóska emberei* v. *katonái*. Az öreg *népkefélő*-ket, kiket nagyrészt a *hapták*(hadtáp)-hoz vagy az *arbatjosok* (munkáscsapat) mellé osztottak be, rossz ruhájuk, hiányos felszerelésük miatt *komitácsik*-nak hívták; közülök sokan a trénnél szolgáltak, mint *trén*-ek *vén tréhán*-ok, míg a szanitéczeknek *szanitácsai* volt a nevük, egyéb, békebeli czimezzetesen

kívül. A tábori csendőrök, táb. zsandárok derék testületét *tábori csődör*, *táb. betyár* névvel illették, a kiknek bajuk támadt velük. A repülőgépből meg a benne ülő katonából jelentéssűrűsödéssel *repülő*, a menetszázadból *ménét* (A harmadik *ménetté* gyűttem ki), a rohamszázadból *roham* lett (Én is benne vagyok a *rohamba*), a ki benne van, az a *rohamista* s ha ez jól *ki van pofázva* (képezve), *tojás-gránáttal*, *kukoricza-gránáttal*, *szalonnavigóval*, *rohambicskával* (rohamkés) dolgozik. A hegyi tűzerek a *gébirczék*, *gibirczék* nevet kapták (= Gebirgsartillerie). A hadapród (= h. j. őrmester) *had-apró-vá* rövidült. Békében is úgy volt, de talán nem árt följegyezni, hogy az örvezető a *baktér* címzésért szokott haragudni, és hogy a közvitéznek is legyen valami rangja, *baktér után való altiszt*-nek nevezték ki a csüföldők. Voltak még *önconkász*-ok (önconkítók) és *lékkungoló*-k (bujkálók, biztos beosztásban meghúzódók) is, a kik a legravasabb módokon igyekeztek megszabadulni a rajvonal veszedelmeitől. De valahogy azt se feledjük, hogy a tisztiszolgákat *mufurcz*-oknak nevezgették az 51. honv. hadoszt. alakulatainál.

Ennek a sokféle elemnek *banda*, *társaság* (rendesen díszítő jelzők kíséretében), *honvéd-család*, *vendég* (Gyűn ám a vendég, pusztul a vendég, zúg a vendég: elégedetlenkedik) volt a neve békében, háborúban egyaránt.

A *lógó*, *lógós*-sal külön kell foglalkoznom. Az immár nagy-családú *lóg* ige nem a kávéházak vagy a link-nyelv révén jutott a háborús katonanyelvbe, mint némelyek hiszik (vö. MNY. 16 : 40), hanem a népnyelvből való. Igaz, hogy idevágó jelentése nincs meg a MTsz.-ban,* az újabb nyelvjárástanulmányok szójegyzékeli is csak elvétve emlékeznek meg róla, ámde a népnyelv ismerői igazat fog-nak nekem adni abban, hogy a nép körében már jóval a háború előtt megvolt ez a szó *időzik*, *vesztegel*, *tanyázik*, *szomszédol*, *ténfereg*, *lézeng* jelentésben. A merre tanítottam, katonáskodtam vagy más módon tilódtam az országban, elég sűrűn hallottam a szóbanforgó igét ilyen mondatokban: Hun *lógta* ijen sokáig? De soká *odalóg* az a Kati! Egész nap itt *lóg* a nyakamou! Annyira benne volt mindennapi szokészetemben, hogy nem is éreztem tájszónak. Bacsó Gyula 1910-ben föl is jegyzi az adavidéki nyelvjárásból: *Lóg*: lézeng (Az öcsém mindég Orosházán *lóg* most. MNY. 6 : 188). A tata-tóvárosi nyelvjárásban is mondják: Itt *lóg* mindig nálunk = Itt van mindig nálunk (Nyr. 39 : 81). De az bizonyos, hogy a katonáéknál szaporodott el,** különösen a háborúban, mert sohasem nyíltott annyi alkalom a lógásra, mint akkor. Tudomásom szerint itt szedte föl a csavarog, tekereg, kószál, majd a megugrik, megszóki jelentést. Egész sereg ige helyét bitorolta, kiszorította a békebeli katonanyelvben szintén járatos *csellej*, *cselleng*-et is. Alig van olyan igekötő, melylyel ne társult volna (vö. MNY. 12 : 179—80, 13 : 91, 15 : 44). A baka *kilógott* a rajvonalból, *belógott* a faluba, esetleg tovább is *ellógott*, de ha nem *lógott*

* De viszont vö. *lógándozik*, *lógároz*, *lóggázik*, *lóginyázik* u. o., *lóginyál* MNY. 5 : 334, aztán l. még Ball., CzF.-ban is.

** A balszárnyat a hol a kis emberek sorakoznak, *csörgő-szárny*-nak, *lógó-szárny*-nak nevezték, mert *csörgött*, azaz nem bírt lépést tartani s e miatt mindig *lógott* = elmaradt. Az okkal-móddal való *lógás*, vagyis kibúvás a munka alól, már a békebeli katonának is egyik öröme volt.

többé vissza, akkor végkép *mégmënt, meglógott* és *lógó, lógós* lett belőle. Szabad idejében szórakozásból *föllógott* valamelyik dombra, hogy egy kissé körülnézhessen, vagy *lélógott* a trénhez komát keresni, de ha nem *lógott oda* sokáig, semmi baj sem lett belőle. Volt úgy is, hogy *széllógott* az egész társaság s csak nagysokára *lógott* megint *össze*. A cséllákok meg *állógtak* a muszkához. *Méglógott* a muszka is, midőn az éjjeli sötétben csöndesen továbbállt, de ha netalán nem ment volna, akkor *meglógatták*: kiúzték, kiverték állásából, aztán: *lógás!* s a mieink fogták a *betyárbátor-t* (a katona czókmókja), utána *lógtak* s jól *mégnyomták* az ellenséget. S ha véletlenül ő nyomott meg minket, akkor bizony sokan eljutottak a *nagy kádér*-hez: a hadifogságba. A legnagyobb káder Szibéria.

A harcztéri élet bizony sok bajjal jár, sokat ázik-fázik, törődik az ember, de azért a jó katona sohasem panaszskodik sem az időjárásra, sem másra. Jóllehet — a mint Tömörkény István írta volt egyszer — sehol sincs akkora gondolatszabadság, mint a katona-ságnál. Gondolni u. i. mindent szabad, csak mondani nem. Nos hát, ha erősen tűz a nap: *világos az idő*, még akkor is, mikor a nagy melegtől majd *kidöglük* az ember; ha esni készül: *homályos van*; ha szakad: *csak víz, majd megszárad*, különben ezt is, mint ezer más apróbb-nagyobb kellemetlenséget: *háború van, nem kell észrevenni!* A viszontagságok közepett egy jó *konzerva*, egy kevés *marmaláda* (marmelade) v. *rizsa*, néhány *koporsószőg*, *finánczlábszár* (magyar cigaretta, *magyarka*), egy kis *bakapurzicsány* (komiszdohány) hamar megvigasztalta az embert. Néha még a *Hindénburg-leves** is lecsúszott, ámbátor nehezen. Így aztán nem csoda, hogy még a visszavonulások rettentő fáradalmairól is emígy szoktak mókázgatni: Bizony az úgy volt, *kedves egy komám*, hogy *hun mink szaladtunk elől, hun a muszka utánunk*.

Néha az is megesik, hogy az ellenség *mégnyomja a gombot*** és erősen támad. Ilyenkor *zárul a tojás, nagy a büdösség, büdös a levegő, nagy lábszag van*. De a kinek *nem tetszik, úrjon haza!* Ez a regruták vigasztalása volt a boldog *béke-idő*-ben, *béke-világ*-ban, a háborúban a Károly-katonáknak mondogatták a Ferencz Jóska emberei. Nekik szokták még otthon, a kaszárnyában odavetegetni: *Té vótá a nagy legény, té tánczótá a bró lányává v. az asztal tejeim, té verted fétéglává a mejjedet, nagy mejjed vót otthun, té taknyoztad a mejjedet*, a harcztéren meg az otthoni háborús tüntetésekre czélozgatva így ingerkedtek velök: *Té vitted otthun a zászlót, még most is fő van törre a tenyered a zászló nyelitül, látod öcsém, mér jelenkésztél a ménetbe, mér kiabátad, hogy éjjén a háború!* Mire egyszer egy elkeseredett *Károly-baka* ezt vágta vissza: *Dejszén, nem kiabáta eszt sénki, a kinek écscomóba vót az esze!* — No azé *sosé búsúj*, kis komám — volt a válasz —, *csak éjjé-nappá*, maj vége léssz a háborúnak! — Mikó léssz a! — Mégmondom — évődik tovább az öreg —, de előbb *té mond még*, hogy hányszó van még három a háromba. — *Eccér!* — No hát *épp akkó* léssz!

* Száritott zöldséggel készült és korántsem volt olyan népszerű, mint a nagy hadvezér.

** A géppuskásoktól származó kifejezés. A géppuska csak addig szól, míg nyomják a gombját. *Mégnyomja a gombot* a. m. igyekszik, iparkodik, törekszik, nekidurálja magát.

Azonban nemcsak a panaszkodás: a lopás sem divat a katonaságnál. Mert lopni nem szép dolog, nem is illik, de nem is szabad. A katoná legföljebb *vész* (persze csak *ötön*), *fog*, *el- v. megfog*, *lök*, *csol*, *el- v. me, csap*, *pofoncsap*, *széréz*, esetleg *rékivál*, *rékrevál*, *el- v. méyrékivál*, *elzabrál*, *elzabráliz* valamit. S ha aztán az elveszett jószágának nyomát sem találni, akkor az *járörbe ment* (a járór t. i. nagyon sokszor úgy járt, mint Noénak harmadizben kibocsátott galambja: „és nem tere vissza“), az már *hulla*, annak már *hullaszaga van*. Elveszett, eltűnt emberre és tárgyra egyaránt vonatkoztatták.

Tréfálkozó kedve akkor sem hagyja el a magyar katonát, mikor *röpülnek v. füttyülnek az ólommadarak*. Ha sűrű a puskatűz, azt mondja rá: *patlogtatják a kukoriczát, törik a diót, rotyog a kása v. a föltött káposzta*, a husvétájában megélénkülő puskatűz meg azt jelenti, hogy *kezdődik már a föltámadás, ropog a pirostojás*. Megesett néha, hogy valami okból pár napig szünetelt a tüzelés, és lövedékek helyett béke hírek szálltak a levegőben. Mikor aztán újra megszólaltak a puskák, így csúfolódtak a rajvonalban: *kezdődik a békétárgyalás, kötik már a békét!* Ilyenkor könnyen *fejbe dobják, fejbe kapják* az embert és *hullaszaga lesz, beveszi v. bekapja a hősi halált, megkapja a faköröszöt* (célzás a német vaskeresztre), aztán *alulról szagolja az ibolyát v. a rozmaringot* és hazaküldik a *dög- v. halál-czéduláját*. Ha ágyúból ló az ellenség, akkor *zörög ám a muszka, de kugliznak valahol (távoli ágyútűz), küldi a muszi a levelet, a póstát, a faszolást v. fölvételt, a csomagot, gyün ám a szeretetadomány; az Augusztá-csomag*. Szerencse, hogy nem mindig robban föl, néha *meghal, megdöglik, megfullad, bedöglik a granicsék* (gránát, a fővárosiak nyelvéből) s legföljebb *bejeld, begyullad* tőle, a kinek olyan a természeté.

A *begyullad* ige nemcsak azt jelenti, hogy megretten, megijed, nem a proletárdiktatúra nyelvéből, de nem is a jasszokéból került a katonanyelvbe, hanem ennek saját termése: a begyulladó lövedékről való átvitel. Én már húsz évvel ezelőtt, póttartalékos koromban hallottam. Akkortájt az szokott begyulladni, a kit *farba billentettek, s . . . be telefonáltak*, már akár lábbal, akár puskatussal. *Gyújt be neki!* — hangzott gyakorlaiközben a biztatás és erre puskatussal mivel figyeimeztették a bakát pl. a helyes fegyvertartásra, vagy csak szép szóval mondták neki: *Úgy megváglak, úgy rúglak . . ., hogy menten begyulladsz!* Mivel a *begyújtás* többnyire váratlanul történt, nem esoda, hogy a szenvedő alany nemcsak hirtelen támadt meleget és fájdalmat érzett, hanem meg is rettent. S hogy ez a másodlagos jelentés a háború folyamán közkeletivé lett, arranezve vö. a mit föntebb a *lóg*-ról mondtam. Ugyanezt a lelki állapotot a földrajzban jártasabbak így fejezték ki: *Szarajévóba ment, Beszarábiába utazott*, a vaskos baka-humor pedig így: *besz . . t*, de ez csak *besz . . i* emberrel történt meg. Tiltó formában kedélyes biztatásul is használták: *Ne sz . . j be!* Mert erre is volt alkalom, különösen kedvezőtlen hírek idején.

Hogy hogy' áll a bál: milyen a hadihelyzet, lesz-e támadás, kötünk-e már békét és milyen föltételekkel, fölváltanak-e már valahára bennünket sib., minderről édeskeveset tudtak a rajvonalban, de annál többet a hátsóbb alakulatoknál: a gazdasági hivatalokban, a fölvételező állomásokon, a tábori kórházakban, sütdékben és — végül, de nem utolsóul említve — a trénnél. A ki ezeket a helyeket megjárta, mint a méh, oly megrakodva tért vissza friss és biztos (?)

hírekkel, a melyekről azonban a hadvezetőség rendszerint semmit sem tudott. A hóuvéd szomjas fülei hallgatta, de hitte is, nem is. Legtöbbször azt mondta róluk: ez csak olyan *konyhaparancs, szakácsparancs, konyhaparancsba gyűtt ki, szakácsparancsból olvasták*, ezek csak *szakács-, stafli-, trén- kondér-hírek*, és vagy gúnyosan megkérdezte: *talán a gulyáságyúból lötték, melyik kondérban kavarták, melyik konyhán főzték, hol fogtad, hol faszoltad, hol lehet ilyent fővételezni?*

Sokszor egy-egy kedvezőtlen hírek csak az volt a célja, hogy megjijessék, megtréfálják az embert, apróbb kellemetlenséget okozzanak neki, szóval *kibánjanak, kimajmoljanak, kijátszanak, kilökjenek, kitoljanak, kibabrálnak* vele. Ezeket a szavakat eleinte inkább csak a városiak használták, de lassanként az egész szócsoport s abból is a *kibabrál* oly népszerű lett, mint a *lóg* v. a *begyullad*. Jelentésük elég változatos volt. *Kibabrált* pl. a *törzsúr* (törzsrőmester úr) a szakaszszal, a százados úr a századdal, nagyobbbrangú följebbvaló az egész társasággal; ha ránczhaszedve, megdolgoztatta, kifárasztotta, megbosszantotta őket. A mieink *kibabráltak, kibántak* az ellenséggel, ha visszanyomták, megverték, áttörték a vonalát, de az is *kibabrált a fronttal*, ha bennünket ért ilyen meglepetés. Baka-felfogás szerint az egész háború nem volt más, mint kölcsönös *kibabrálás*. Ezt azonban sokkal népiesebben is ki tudták fejezni s ebben a formában talán még az előbbieknél is általánosabb használatú volt.

Említettem már fentebb, hogy a repülőgép *röpülő*-vé rövidült, a tudálékosabbak így is hívták: (*röplán* röpülő \times aeroplán), de gyakoribb neve volt a *madár, szitakötő* (gyűn ám a *madár*, ahun a *szitakötő, tojik ám a madár*, ha bombát dobott). Az olasz harcztéren sokszor rajokban keringtek fölöttünk s ilyenkor azt mondták az emberek: *zúgnak a bogarak, erisztenek a méhek*. Mivel már a levegőben járunk, említsük meg, hogy a megfigyelő ballonnak *hólyag-embér* volt a becsületes neve.

Midőn a katona sebesülten v. betegen *spiti*-be, *földspiti*-be (kórház, táb. kórház), avagy még több szerencsével *kidülő*-be (az üdülőt nevezték így a silány élelmezés miatt) került, háborús szó-készlete ott is megbővült. Ott tanulta meg, hogy mi a *vazalin* (vaselin), a *judapor* (jodoform), a *ravasz-fecskendő* (Fravaz-f.). Ha *czifilis-e, czipilis-e* volt, *szarvalsán-t* kapott. Megtanulta, hogy a kórházban azért nem robban föl a *kézigránát*, mert csak vizeledény, másként *kacsa, a mandolin* a. m. ágytál s a leibstuhl meg *gramofon*.

S hogy végül egy makaróizmussal adjam meg a módját: a rajvonaltól való irtózást szanitész-körökben *frontusz undorítisz*-nek nevezték. A háború folyamán ebben a betegségben szenvedtek legtöbben.

CSEPKÓ GYULA.